

О.В.Шестоपालюк

СТРУКТУРА ТА ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДІ

Постановка проблеми. Актуальність дослідження питань, пов'язаних з громадянською компетентністю, зумовлена неухильним посиленням ролі громадянських компонентів суспільного життя як початкових підстав пріоритетності людських інтересів перед інтересами держави та її інститутів; недостатньою розвиненістю громадянського суспільства як джерела соціально-політичної активності, зрілості та компетентності особистості у багатьох сучасних державах світової спільноти, в тому числі й в Україні; надзвичайно високою значущістю балансу громадянськості і компетентності як результату явища і процесу цивільної соціалізації, необхідністю професійного управління даним видом соціалізації на користь становлення і формування професійної компетентності особистості; необхідністю і потребою соціального вибору для України певної моделі формування громадянської відповідальності і компетентності, що адекватна пануючим параметрам ментальності її населення, регіональному характеру українського суспільства, конфесійним і етносоціальним традиціям і звичкам українців, геополітичним змінам українського суспільства; використанням загальноновизнаних переваг політологічного аналізу процесу забезпечення громадянської відповідальності в сучасному українському суспільстві.

Нині в Україні відбувається процес становлення громадянського суспільства. Насамперед це виявляється в проголошенні прав і свобод особистості вищою соціальною цінністю, що визначає сенс і зміст діяльності державних органів. Зміни, що відбуваються в суспільстві, визначають нові вимоги і до вітчизняної системи освіти. Успішна самореалізація особистості в період навчання і після його закінчення, її соціалізація в суспільстві, активна адаптація на ринку праці є найважливішим завданням навчально-виховного процесу. Посилення виховної функції освіти, формування громадянськості, працьовитості, моральності, пошани до прав і свобод людини, любові до Батьківщини, сім'ї, навколишньої природи розглядаються як один із базових напрямів державної політики в галузі освіти.

Очевидно, що освіта має сприяти зміцненню демократичної правової держави, становленню громадянського суспільства в Україні. Основною метою громадянської освіти є *виховання громадянина*. Такий громадянин має володіти певною сумою знань і вмінь, мати сформовану систему демократичних цінностей, а також готовність брати участь у суспільно-політичному житті школи, місцевих співтовариств.

Досягнення цієї мети можливе завдяки компетентнісному підходу, який передбачає, що громадянська компетентність має бути заявлена як один із найважливіших навчальних результатів громадянської освіти (разом з громадянськими цінностями і досвідом громадянських дій). Отже, громадянська освіта має бути спрямована на формування громадянської компетентності особистості.

Аналіз наявних досліджень з проблеми. На думку експертів Ради Європи, поняття компетентності передбачає спроможність особистості сприймати й відповідати на індивідуальні та соціальні потреби і включає комплекс відношень, цінностей, знань, навичок. Більшість науковців розглядають у своїх працях ключові, надпредметні або метакомпетентності: ціннісно-мотиваційну, навчально-пізнавальну (Н. Бібік, О. Вербицький, І. Зимня, Н. Кузьміна, О. Савченко, А. Хуторський та ін.), комунікативну, соціально-перцептивну (А. Бодальов, І. Дроздова, Г. Одинцова), психологічну (І. Белова, О. Клименко, В. Сіткара та ін.), етико-естетичну (Л. Проців, І. Шеремета та ін.), валеологічну (В. Бобрицька, В. Грушко та ін.), екологічну (О. Алексєєв, Л. Білик, Л. Лук'янова, Н. Олійник, Н. Пустовіт, О. Пруцакова, Л. Титаренко та ін.).

На підставі аналізу психолого-педагогічних джерел з'ясуємо сутність поняття *компетентність*. Компетентність – це специфічна здатність, що необхідна для ефективного виконання конкретної дії у певній галузі, яка включає вузькоспеціальні знання, вміння, способи мислення, а також відповідальність за свої дії. Компетентність – ступінь вираження властивого людині професійного досвіду в межах компетенції конкретної посади; глибоке, досконале знання своєї справи, суті виконуваної роботи, способів і засобів досягнення намічених цілей, а також відповідних умінь і навичок [1].

Компетентність у багатьох дослідженнях розглядається як результативно-діяльнісна характеристика освіти, нижній поріг компетентності є рівнем діяльності, необхідним і достатнім для мінімальної успішності в одержанні результату. Компетентність – рівень освіченості, що визначається здібністю вирішувати різноманітні завдання в різних сферах діяльності на основі теоретичних знань [4], сукупність знань і вмінь, необхідних для ефективно професійної діяльності: вміння аналізувати, передбачати наслідки професійної діяльності, використовувати інформацію [7, с.149].

Компетентність трактується науковцями як заснований на знаннях, інтелектуально й особистісно зумовлений досвід соціально професійної життєдіяльності людини [2], специфічна здібність ефективного виконання конкретних дій у предметній галузі, включаючи вузькі предметні знання, особливі предметні навички, способи мислення, розуміння відповідальності за свої дії [6], володіння людиною відповідною компетенцією, що включає її особисте ставлення до неї і предмета діяльності [8].

Отже, бути компетентним – це означає вміти мобілізувати в даній ситуації здобуті знання і досвід. Компетентний фахівець, на думку Л.Кайдалової, має володіти професійними знаннями, вміннями та навичками, приймати правильно найбільш оптимальне рішення, володіти аналітичним і критичним мисленням, розуміти і сприймати точку зору своїх колег тощо [3, с.24].

У 1996 р. у доповіді Міжнародної комісії з освіти для XXI ст. „Освіта. Прихований скарб.” Ж. Делор актуалізував чотири глобальні компетентності для сучасної освіти: навчитися жити разом; навчитися здобувати знання; навчитися працювати; навчитися жити. Організація економічного співробітництва і розвитку визначила три категорії ключових компетентностей: автономна дія; інтерактивне використання засобів; вміння функціонувати в соціально гетерогенних групах [5, с.18]. Міжнародна комісія Ради Європи також визначає перелік ключових компетентностей і дає визначення поняття компетентності: це загальні або ключові уміння, базові уміння, фундаментальні шляхи навчання, ключові кваліфікації, навчальні уміння або навички, ключові уявлення, опорні знання [3].

Невирішені аспекти проблеми. Проблема громадянської компетентності, що розуміється одночасно як соціальне явище і соціальна якість особистості, є однією з найменш вивчених у зарубіжній і, особливо, у вітчизняній літературі. Уважне вивчення джерел свідчить про те, що дана проблема ставилася і розглядалася в основному в контексті розшатування з іншими питаннями, а саме – проблематикою громадянського суспільства, питаннями громадянської та політичної соціалізації, проблематикою громадянської культури, теорією формування та соціалізації особистості, формуванням професійних орієнтацій різних категорій населення і т. ін.

Незважаючи на значну кількість досліджень з проблем формування компетентностей майбутніх фахівців, залишаються нез'ясованими структура та шляхи формування громадянської компетентності в учнівській та студентській молоді.

Мета статті – визначити структурний склад та шляхи формування громадянської компетентності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У найзагальнішому вигляді компетентність складається з 3-х основних структурних компонентів. Когнітивний блок пов'язаний із знаннями і способами їх здобуття. Діяльнісний компонент визначається процесом становлення вмінь на основі здобутих знань і способами реалізації цих умінь. Особистісний (мо-

тиваційно-ціннісний) складник – це мотиви і ціннісні установки особистості, що виявляються в процесі реалізації нею своїх компетентностей.

Є підстави вважати дану структуру загальною і для громадянської компетентності. Розглянемо ці компоненти детальніше.

Когнітивний блок (знання) охоплює дослідницьку навчальну компетентність. Він передбачає цілеспрямований педагогічний вплив на самосвідомість школярів чи студентів шляхом передавання їм певної системи знань. У цьому блоці можна виділити низку дисциплін, які дозволяють сформувати громадянську компетентність. До них належать історія, соціальні дисципліни (суспільствознавство, право), географія, краєзнавство. Громадянин має володіти знаннями (про права людини, державу, політичну систему, вибори та ін.). Ключовими поняттями є такі: людина, особистість, цивілізація, культура, громадянин, громадянське суспільство, правова держава, конституція, права і свободи та ін. Особливістю громадянської компетентності є узагальнюючий характер знань, що робить можливим їх застосування до конкретних життєвих ситуацій. За умови компетентнісного підходу особливо важливо, щоб процес одержання знань не був зведений до простого передавання фактичної інформації. Учні та студенти мають стати активними учасниками цього процесу.

Діяльнісний компонент включає компетентність соціального вибору, компетентність соціальної дії, комунікативну компетентність. Цей компонент передбачає, що громадянин володіє певними вміннями і навичками (критично мислити, виконувати громадянські обов'язки, аналізувати політичну ситуацію, співробітничати з іншими людьми, володіти громадянськими знаннями і демократичними процедурами, уміти користуватися своїми правами і захищати їх).

Особистісний (мотиваційно-ціннісний) складник: громадянин володіє цінностями (поважання прав інших, толерантність, компромісність тощо.), а також бажанням брати участь у суспільно-політичному житті, має свою життєву позицію. Формування громадянської компетентності не може здійснюватися у відриві від одержання громадянських цінностей (основоположних цінностей української і світової культури), що включають певні ідеали, переконання та відповідну етичну позицію. Традиційними цінностями є патріотизм, служіння Вітчизні, гуманізм, пріоритет духовно-етичних цінностей відносно матеріально-прагматичних, права людини, толерантність та ін.

Громадянська компетентність також може бути розкрита через низку інших ключових компетентностей. Кожна з них складається з певного набору здібностей.

- *Дослідницька компетентність* - здібності, пов'язані з аналізом і оцінкою точної соціальної ситуації. Вивчення суспільних дисциплін передбачає роботу з історичними джерелами, звернення до різних точок зору на окремі події, розвиває вміння аналізувати, узагальнювати інформацію.

- *Компетентність соціального вибору* - здібності, пов'язані з вмінням здійснити вибір і ухвалити рішення в конкретній соціальній ситуації, при зіткненні з конкретними соціальними проблемами. Формування цієї компетентності можливе на заняттях, де використовуються активні форми навчальної діяльності. (Наприклад, рольові ігри, конференції, дискусії, семінари та ін.)

- *Компетентність соціальної дії* – здібності, пов'язані із завданнями щодо реалізації зробленого вибору, ухваленого рішення. Дана компетентність дозволяє визначити конкретні дії, сприяє успішній адаптації до життєвих ситуацій.

- *Комунікативна компетентність* – здібності взаємодії з іншими людьми (включаючи толерантність), насамперед під час вирішення соціальних проблем. У даному випадку набуваються такі необхідні навички спілкування, як вміння слухати співбесідника, вести діалог, відстоювати свою точку зору та ін.

- *Навчальна компетентність* – здібності, пов'язані з необхідністю подальшої освіти в соціальних умовах, що постійно змінюються.

Отже, громадянська компетентність містить певні якості як інтелектуального, так і морального характеру. Саме тому так складно дати чітке формальне визначення громадян-

ської компетентності. Вищеназвані компоненти дозволяють говорити про громадянську компетентність як *синтезуючу компетентність, що базується на низці ключових компетентностей*.

Головною відмінною рисою компетентнісного підходу є його діяльнісний характер. Громадянська компетентність формується через:

- навчання в системі інтеграційної моделі суспільствознавчої освіти;
- встановлення міжпредметних зв'язків;
- організацію позаурочної діяльності школярів чи студентів, орієнтовану на сприяння самовизначенню і соціальній адаптації, оскільки саме в рамках цього простору можливе закріплення знань і вмінь, здійснення неформальної комунікації, соціально значущої діяльності;
- створення демократичного устрою життя навчального закладу, наявність суспільних об'єднань, клубів за інтересами, системи учнівського чи студентського самоврядування;
- використання активних та інтерактивних освітніх методів і форм, організацію соціального проектування;
- створення системи соціального партнерства.

Для здійснення комплексного вирішення проблеми в рамках всіх суспільствознавчих дисциплін пропонуємо виокремити громадянський модуль, в якому освоюються основи знань про розвиток суспільства і держави, формуються правові, економічні, політичні, соціальні, етичні, екологічні знання і відповідні ціннісні орієнтації. Для забезпечення інтеграції змістовних ліній, створення додаткових освітніх можливостей доцільно ввести елективні курси, що покликані актуалізувати знання учнів чи студентів, створити додаткові умови для практичного застосування в нестандартних ситуаціях, забезпечити профорієнтацію чи первинну професійну пробу сил.

Установлення системних міжпредметних зв'язків розширює можливості досягнення підвищеного рівня освіти, вихід на надпредметний, компетентнісний рівень. Інтегрований підхід означає узгодження змісту, принципів і методів. Провідну роль відводимо використанню інтерактивних методів і форм, розвитку критичного мислення, умінню самостійно працювати з різними джерелами інформації.

Інтеграція урочної і позаурочної діяльності пов'язана з необхідністю формування освітнього середовища, в якому діють закони і норми громадянського суспільства, заходи в позаурочній роботі є логічним продовженням і закріпленням предметної діяльності. У рамках предметних тижнів, громадянсько-правових колективно-творчих справ, конкурсів здійснюється неформальна комунікація, розвиток творчих, організаторських здібностей.

Соціально-практичний блок, представлений у рамках предметної галузі, знаходить логічне продовження і розвиток у системі організації соціальної практики, яка реалізується через участь школярів чи студентів у творчих і соціальних проектах. Найважливішим є сприяння розвитку системи учнівського чи студентського самоврядування. Школярі або студенти беруть участь у тренінгах, вчатьса самопрезентації, колективному обговоренню та вирішенню проблем, розвивають якості, що необхідні лідерам.

Участь у проектах створює додаткові умови для прояву соціальної активності, вміння діяти в нових ситуаціях, дає можливість здобути нові знання, розширити коло спілкування. Поєднання індивідуальних і групових форм роботи, практичні вправи, рефлексія здійснюють позитивний вплив на розвиток особистісних якостей.

Висновок. Підкреслюючи, що компетентнісний підхід нині є одним з основних для громадянської освіти та виховання, ми вважаємо за необхідне відзначити два важливі моменти.

По-перше, реалізація компетентнісного підходу не може здійснюватись у відриві від одержання громадянських цінностей, що містять певні ідеали, переконання і відповідну етичну позицію, без яких неможливе становлення дійсної громадянської компетентності. Громадянська компетентність, на відміну від низки інших компетентностей, не може бути

сформована без опори на громадянські цінності і не може реалізовуватися поза системою ціннісних орієнтирів.

По-друге, необхідно розуміти, що процес становлення компетентності як готовності до діяльності може здійснюватися лише у спільній діяльності тих, хто вчить і вчиться, і в діяльності ж компетентність тільки і може реалізовуватися. От чому громадянська компетентність передбачає як наявність певної життєвої позиції, так і внутрішню готовність до її реалізації, і може повною мірою виявитися лише в реальній життєвій ситуації.

Оскільки громадянська компетентність є синтезуючою компетентністю, що базується на низці ключових компетентностей, то завдання створення умов для її становлення не може бути розв'язане засобами лише традиційної громадянської освіти (дисципліни і курси соціально-політичного циклу). Величезну роль у цьому процесі відіграють інші освітні компоненти.

Тому до *напрямів подальших досліджень* відносимо такі:

- розроблення стандартів громадянської освіти нового покоління, що відповідають ідеям компетентнісного підходу;
- здійснення дослідницької роботи з упровадження в практику громадянської освіти компетентнісного підходу;
- підготовка майбутніх учителів до оволодіння основними принципами компетентнісного підходу.

Список літератури:

1. Журавлев П. В. Персонал: Словарь понятий и определений / [Журавлев П. В., Карташов С. А., Маусов Н. К., Одегов Ю. Г.] – М.: экзамен, 1999.
2. Зимняя И. А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата современного образования // Интернет-журнал „Эйдос”, – 2006. – 5 мая. – Режим доступа до журналу: [http://www.eidos.ru/journal/2006/0505.html].
3. Кайдалова Л.Г. Теоретичні засади компетентнісного підходу до професійного навчання / Л.Г. Кайдалова. // Проблеми інженерно-педагогічної освіти :зб. наук. праць. – Харків: Українська інженерно-педагогічна академія (УІПА), 2006. – С. 21-25.
4. Лебедев О.Е. Цели и результаты школьного образования: метод. рекомендации / О.Е.Лебедев, Н.И.Неупокоева. – СПб.: СПГУПМ, 2002. – 52 с.
5. Локшина О. Развитие компетентного подхода в образовании Европейского Союза / О. Локшина // Шлях освіти. – 2007. – № 1. – С. 16-20.
6. Пометун О. Компетентнісний підхід – найважливіший орієнтир розвитку сучасної освіти / О. Пометун // Рідна школа. – 2005. – № 1. – С. 65-69.
7. Професійна освіта: Словник: Навч. посібник / За ред. Н. Г. Ничкало. – К.: Вища школа, 2000. – 450 с.
8. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования // Ученик в обновляющейся школе: Сбор. науч. трудов – М.: ИОСО РАО, 2002. – С. 135-157.

А. В. Шестопалюк

СТРУКТУРА И ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ МОЛОДЕЖИ

Подчеркивается необходимость исследования динамики системных изменений в процессе формирования гражданской компетентности в период трансформаций общества.

А. Shestopalyuk

STRUCTURE AND WAYS OF FORMING OF CIVIL COMPETENCE OF YOUNG PEOPLE

The necessity of research of dynamics of system changes is underlined in the process of forming of civil competence in the period of transformations of society.

Стаття надійшла до редакційної колегії 29.01.2010